

ČEŠTINA

u n i v e r z á l i a
a

s p e c i f i k a

5

2004

ČEŠTINA – UNIVERZÁLIA A SPECIFIKA

5

Sborník 5. mezinárodního setkání bohemistů
v Brně 13.-15. 11. 2003

Separát

Marek NEKULA: Deminutiva a zdvořilost110-119
DIMINUTIVE UND HÖFLICHKEIT

Editors © Z. Hladká, P. Karlík
Masarykova univerzita v Brně

Vydalo Nakladatelství Lidové noviny (NLN, s.r.o.), Praha, v roce 2004
ISBN 80-7106-659-1

Citace: Hladká, Z.–Karlík, P. (eds.): Čeština – univerzália a specifika, 5.
Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004

OBSAH

HOSTÉ

Joseph E. EMONDS: Organizace lexikonu	9
<i>THE ORGANIZATION OF LEXICON</i>	

FÓRUM

Petr KARLÍK: Mají dějová substantiva slovesný rod?	33
<i>ARE DERIVED ACTION NOMINALS SENSITIVE TO THE ACTIVE - PASSIVE VOICE DISTINCTION?</i>	
Aleš SVOBODA: Poznámka o českých zjišťovacích otázkách v budoucím čase ve srovnání s anglickými	47
<i>A NOTE ON CZECH FUTURE TENSE YES-NO QUESTIONS IN COMPARISON WITH THOSE IN ENGLISH</i>	
Josef ŠIMANDL: Korpus jako (jediný) zdroj?	50
<i>EIN KORPUS ALS (EINZIGE) QUELLE?</i>	

SYMPOZIUM – REFERÁTY

Markus GIGER: 55 let po Garvinovi: Čeština a standardní průměrná evropština	58
<i>55 JAHRE NACH GARVIN: TSCHECHISCH UND STANDARD-DURCH- SCHNITTSEUROPAÏSCH</i>	
Galina NEŠČIMENKOVÁ: K zintenzivnění tendencí konvergentního vývoje současných slovanských jazyků	67
<i>K АКТИВИЗАЦИИ ТЕНДЕНЦИЙ КОНВЕРГЕНТНОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ</i>	
Petr SGALL: K obohacování spisovné češtiny	77
<i>ON ENRICHING STANDARD CZECH</i>	
Masako U. FIDLEROVÁ: Zvukový symbolismus v češtině (na pozadí japonštiny a jiných jazyků)	86
<i>SOUND SYMBOLISM IN CZECH: AN APPROACH BASED ON JAPANESE AND OTHER LANGUAGES</i>	
Valerie VASILJEVOVÁ: Mezijazyková funkční asymetrie z hlediska specifiky příbuzných jazyků	94
<i>FUNCTIONAL ASYMMETRIES IN RUSSIAN AND CZECH FROM THE VIEWPOINT OF RELATED LANGUAGES</i>	
František ČERMÁK: Jazyková variabilita: Příklad přísloví	99
<i>LANGUAGE VARIABILITY: CONSIDERING PROVERBS</i>	
Marek NEKULA: Deminutiva a zdvořilost	110
<i>DIMINUTIVE UND HÖFLICHKEIT</i>	

Milada HIRSCHOVÁ: Ilokuční slovesa: Mezi pragmatikou a syntaxí	120
<i>ILLOCUTIONARY VERBS: BETWEEN PRAGMATICS AND SYNTAX</i>	
George CUMMINS: Funkce hovorového instr. pl. v komunikační výpovědi	129
<i>THE FUNCTION OF THE COLLOQUIAL INSTRUMENTAL PLURAL IN THE UTTERANCE</i>	
François ESVAN: Budoucí čas a vid v češtině: Několik poznámek na základě korpusových dat	136
<i>FUTUR ET ASPECT DU VERBE EN TCHÈQUE: QUELQUES REMARQUES SUR LA BASE DES DONNÉES DU CORPUS</i>	
Vladimír PETKEVIČ: Využití pravidel pro negaci v automatickém značkování českých korpusů	143
<i>THE EXPLOITATION OF NEGATION RULES FOR THE AUTOMATIC TAGGING OF CZECH CORPORA</i>	
Karel PALA & Radek SEDLÁČEK & Marek VEBER: Vztah mezi tvarotvornými a slovtvornými vzory v češtině	151
<i>RELATIONS BETWEEN INFLECTIONAL AND DERIVATIONAL PATTERNS IN CZECH</i>	
Neil BERMEL: <i>V korpuse nebo v korpusu?</i> Co nám řekne (a neřekne) ČNK o morfoloické variaci v tvarech lokálu	163
<i>V KORPUS OR V KORPUSU? WHAT THE CZECH NATIONAL CORPUS CAN (AND CAN'T) TELL US ABOUT MORPHOLOGICAL VARIATION IN THE LOCATIVE SINGULAR</i>	
Peter KOSTA & Jens FRASEK: Neakuzativita (ergativita) vs. neergativita v češtině, polštině a jiných slovanských jazycích na rozhraní morfologie a syntaxe	172
<i>UNACCUSATIVITY (ERGATIVITY) IN CZECH, POLISH AND SOME OTHER SLAVIC LANGUAGES AT THE MORPHO-SYNTACTIC INTERFACE</i>	
Barbora SKARABELA & Cathy O'CONNOR & Joan MALING: Monolexemické posesory v češtině a jiných jazycích	195
<i>MONO-LEXEMIC POSSESSORS IN CZECH AND OTHER LANGUAGES</i>	
Ludmila VESELOVSKÁ: Rozšířená verbální projekce v češtině: tři druhy slovesa <i>být</i>	203
<i>THREE KINDS OF THE VERB BE IN CZECH</i>	
Hana ŠKRABALOVÁ: Koordinace a struktura nominálních frází v češtině	213
<i>COORDINATION AND THE STRUCTURE OF NOUN PHRASES IN CZECH</i>	
Tobias SCHEER: O samohláskové délce při derivaci v češtině	224
<i>VOWEL LENGTH IN THE DERIVATIONAL MORPHOLOGY OF CZECH</i>	

Oldřich ULIČNÝ & Eva HRACHOVINOVÁ: Příspěvek k problematice formalizace v jazykovědě: Možnosti řešení různých případů kongruence	240
<i>ZUM PROBLEM DER FORMALISIERUNG IN DER SPRACHWISSENSCHAFT: VERSCHIEDENE LÖSUNGEN DER KONGRUENZ</i>	
Tilman BERGER: Osud nepravidelných substantiv v češtině	246
<i>DAS SCHICKSAL DER UNREGELMÄSSIGEN SUBSTANTIVE IM HEUTIGEN TSCHECHISCHEN</i>	
Jan ŠTĚPÁN: Otázky a rozkazy v logice	255
<i>QUESTIONS AND IMPERATIVES IN LOGIC</i>	
Milan RŮŽIČKA: Geometrie rysů českého finita	265
<i>FEATURE GEOMETRY OF CZECH FINITE VERB</i>	
Mojmír DOČEKAL: Formální sémantika adnominálního genitivu	276
<i>FORMAL SEMANTICS OF THE CZECH ADNOMINAL GENITIVE</i>	
Pavel CAHA: Konstrukce akuzativu s infinitivem v češtině	287
<i>ACCUSATIVE + INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN CZECH</i>	
Petr BISKUP: Slovní pořádek, scrambling a adverbialia v češtině	302
<i>WORD ORDER, SCRAMBLING AND ADVERBIALS IN CZECH</i>	
Jana HOFFMANNOVÁ: „Mlžení“, „kusejrování“ a některé komunikační strategie českých politiků	312
<i>HOW CZECH POLITICIANS “ANSWER” – OR RATHER AVOID – THE QUESTIONS</i>	
Světlá ČMEJRKOVÁ & František DANEŠ: Svě a cizí z hlediska funkčního	321
<i>“ONE’S ONE” AND “FOREIGN” FROM A FUNCTIONAL POINT OF VIEW</i>	
Petr MAREŠ: Hry na neformálnost. K neformálnímu vyjadřování v současných českých odborných textech	332
<i>SPIELE MIT DEM INFORMALEN. ÜBER DIE INFORMALE AUSDRUCKSWEISE IN GEGENWÄRTIGEN TSCHECHISCHEN FACHTEXTEN</i>	
Joanna MIELCZAREKOVÁ: Zvláštnosti obecné češtiny jako poetizačního nástroje (na základě polských překladů novější české prózy)	340
<i>ON CZECH COLLOQUIAL SPEECH AS A POETIC MEANS OF EXPRESSION (BASED ON POLISH TRANSLATIONS FROM MODERN CZECH LITERATURE)</i>	
Markéta LOPATKOVÁ & Jarmila PANEVOVÁ: Valence vybraných skupin sloves (k některým slovesům dandi a recipiendi)	348
<i>VALENCY OF SELECTED GROUPS OF VERBS (ON SOME CZECH VERBS “DANDI” AND “RECIPIENDI”)</i>	
Renata BLATNÁ: Valence víceslovných předložek s nominativem (na materiálu korpusu SYN2000)	357
<i>MULTI-WORD PREPOSITIONS WITH NOMINATIVE CASE VALENCY (BASED ON MATERIAL FROM THE SYN2000 CORPUS)</i>	

Ludmila UHLÍŘOVÁ: O zdvojené (spřažené, anebo nespojité) deixi v češtině.....	367
<i>ON DOUBLE DEIXIS IN CZECH</i>	
Karel OLIVA: O gramatických a negramatických konstrukcích se vztažnými zájmeny <i>který</i> a <i>jenž</i>	378
<i>ON GRAMMATICAL AND UNGRAMMATICAL CONSTRUCTIONS INVOLVING THE RELATIVE PRONOUNS KTERÝ A JENŽ</i>	
Norbert NÜBLER: Česká participia ze syntaktického hlediska	384
<i>TSSCHECHISCHE PARTIZIPIEN AUS SYNTAKTISCHER SICHT</i>	
František ŠTÍCHA: Opisné pasivní konstrukce s relátorem <i>dostat</i> a trpným participiem v současné češtině: Úzus a gramatičnost.....	391
<i>PERIPHRASTISCHE PASSIVKONSTRUKTIONEN MIT DOSTAT (BEKOMMEN) UND DEM -N/T-PARTIZIP IM MODERNEN TSSCHECHISCHEN: USUS UND GRAMMATIKALITÄT</i>	
Zdena PALKOVÁ: Přízvukový takt ve struktuře češtiny	399
<i>THE STRESS-GROUP IN CZECH PROSODIC STRUCTURE</i>	
Šárka ŠIMÁČKOVÁ: Kvalita české laterály u mladých mluvčích	409
<i>QUALITY OF THE CZECH LATERAL LIQUID IN THE PRONUNCIATION OF YOUNG SPEAKERS</i>	
Bohumil VYKYPĚL: Komutace v glosematice a ve fonologii: Příklad staročeských likvid.....	420
<i>LA COMMUTATION EN GLOSSÉMATIQUE ET EN PHONOLOGIE: LE CAS DES "LIQUIDES" EN VIEUX TCHÈQUE</i>	
Pavel MACHAČ: Stabilita zvukových charakteristik fonémů ve spontánních mluvených projevech.....	427
<i>STABILITÄT DER SCHALLEIGENSCHAFTEN DER PHONEME IN DER SPONTANREDE</i>	
Slavomír ONDREJOVIČ: Z česko-slovenského konfrontačního štúdia.....	436
<i>ZU DEM TSSCHECHISCH-SLOWAKISCHEN KONFRONTATIONSSTUDIUM</i>	
Ondřej ŠEFČÍK: Alternace konsonantů v češtině – fonotaktické a morfonologické modelování systému	441
<i>ALTERNATIONS OF CONSONANTS IN CZECH – PHONOTACTICAL AND MORPHONOLOGICAL MODELING OF SYSTEM</i>	
Aleš SVOBODA: Bohemistika a jazykovědný časopis.....	448
<i>CZECH STUDIES AND A LINGUISTIC E-JOURNAL</i>	
Stefan Michael NEWERKLA: Josef Valentin Zlobický (1743-1810) – vídeňský obrozenec a osvícenec	451
<i>JOSEF VALENTIN ZLOBICKÝ (1743-1810) – ERNEUERER UND AUFKLÄRER AUS WIEN</i>	

DEMINUTIVA A ZDVOŘILOST

MAREK NEKULA

marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de

V kontextu konferencí *Čeština – univerzálie a specifika* mluvili a psali o zdvořilosti T. Berger (2002) a M. U. Fidler(ová) (2002). Berger (2002) ve svém článku vedle G. N. Leech (1983), P. Brown(ové) & S. C. Levinsona (1987) či G. Held(ové) (1992, 1995) připomněl i práce zaměřené na češtinu. Mezitím už ovšem existuje řada speciálních bibliografií zaměřených na zdvořilost (již dříve např. M. A. DuFon & G. Kasper ad. (1994)), které zahrnují i problém deminutiv. Přesto práce zmíněné Bergerem naznačují i můj teoretický referenční horizont.

S odvoláním na článek G. Kasper(ové) (1990), která oslovení charakterizuje jako sociální indexování, pak T. Berger (2002) předpokládá specifický poměr zdvořilosti a oslovení. Zatímco zdvořilost je fenomén ryze pragmatický, při oslovení se podle Bergera pragmatická variace neuplatňuje. Oslovení je podle něho stabilní, tj. konkrétní mluvčí si ve všech situacích vykájí nebo tykají nebo jsou v asymetrickém vztahu. To ovšem platí jen tehdy:

(a) když se sociální distance a tím i sociální indexování omezí na distanci vertikální, zatímco např. právě Leech mluví i o distanci horizontální (pak tu ovšem taková variace nastává a navíc se při takovém pohledu ukazuje, že tykání/vykání úzce souvisí s důvěrností, o čemž bude ještě řeč),

(b) když se pragmatika váže na jedinečné situace, zatímco mnohé práce k pragmatice vycházejí z předpokladu, že existuje cosi jako pragmatická kompetence, která zobecňuje jazykové jednání v prototypických situacích s variacemi např. podle konfigurace sociálních proměnných u potenciálních komunikačních partnerů a kterou se řídí naše jazykové jednání v konkrétní situaci podle aktuální konfigurace (pak tu ovšem variace opět je),

(c) když se oslovení omezí na oslovení pronominální, jež v některých jazycích využívá gramatických prostředků (v dnešní češtině tykání vs. vykání), třebaže oslovení přirozeně zahrnuje i oslovení nominální, což je zvláště patrné v angličtině, z níž vycházejí Leech nebo Levinson. Pronominální oslovení u nich proto přirozeně hraje malou roli, zatímco v kontrastivní gramatice a pragmatice je pronominální a nominální oslovení a jejich vztah v centru pozornosti i v pracích, v nichž je jedním ze srovnávaných jazyků angličtina.

V mém příspěvku mi nicméně nejde – alespoň nikoli primárně – o oslovení, ale o tzv. minimalizační zdvořilostní strategie i o to, jakou roli v nich hrají deminutiva.

O minimalizaci jako nástroji jazykové zdvořilosti mluví mj. již zmiňovaný Leech (1983) v rámci zdvořilostních maxim, které vycházejí ze zdvořilostního

principu. Ten podle Leech doplňuje kooperační princip, který pro úspěšnou lidskou komunikaci předpokládal H. P. Grice (1975). Jak známo, charakterizoval Grice kooperační princip prostřednictvím tzv. konverzačních maxim: maximy kvality, kvantity, relevance a způsobu. Dílčí porušení maxim na úrovni doslovného významu se podle Grice může v průběhu konverzační implikatury vysvětlit např. potřebou zachování zdvořilosti. Proto také Leech kooperační princip o takový zdvořilostní princip doplnil. V rámci svých zdvořilostních maxim charakterizoval tzv. minimalizační a maximalizační strategie: minimalizuj nároky na druhého a maximalizuj jeho prospěch, minimalizuj svůj prospěch a maximalizuj nároky na sebe, minimalizuj kritiku druhého a maximalizuj jeho ocenění, minimalizuj ocenění sebe sama a maximalizuj sebekritiku apod.

Na tomto místě ponechávám stranou, nakolik jsou jednotlivé konverzační a zdvořilostní maximy a tím i minimalizační a maximalizační strategie univerzální – a nakolik jsou, jak to tvrdí například Oleksy nebo Blum-Kulková (oba srov. W. Oleksy 1989) – kulturně podmíněné. Univerzální je podle mne minimalizace a maximalizace jako taková, kulturně vázané je zformulování samotných maxim, jejich počet i hierarchie, pro jednotlivé jazyky specifické jsou výrazové prostředky minimalizace a maximalizace.

E. Hentschel(ová) (1991) např. vychází z toho, že v němčině je nástrojem minimalizace modifikační částice *mal* s významovým komponentem ‚jednou‘: *Reich mir mal das Glas!* Tato částice – např. ve výzvách – zdůrazňuje jedinečnost, jednorázovost, popř. omezenost a ohraničenost výzvy. Tím se minimalizují nároky kladené na adresáta výzvou a výzva tak – podle Leechova pojetí – působí zdvořileji. V češtině může obdobnou funkci plnit např. dokonavý vid v kladných výzvách, zatímco nedokonavý vid v kladných výzvách, které se vztahují na jedinečnou situaci, působí nezdvořile či netrpělivě (srov. M. Nekula 1994a, 1996a-b, 1997b). Objevuje se proto např. v komunikaci důvěrně známých mluvčích, kde je zdvořilost zrušena důvěrností. Výzva *Sedni si!* se na pozadí výzvy *Sedej!* jeví zdvořilejší. Je ovšem otázka, nakolik je zde vid univerzálním prostředkem zdvořilosti. Přesnější prostudování tohoto fenoménu možná ukáže, že jde o omezený počet frazeologizovaných konverzačních obrátů.

Naproti tomu realizace minimalizačních strategií prostřednictvím deminutiv (s významovým komponentem ‚malý‘) je s jistotou naprosto běžná, ať už jde o direktiva typu *Podej mi (prosím) tu skleničku!* nebo mluvní akty typu *To bych asi formuloval trošičku jinak* (minimalizace kritiky druhého).

Zdrobňování (deminuce) je ovšem v prvním příkladu nástrojem minimalizační (zdvořilostní) strategie jen tehdy, když označovaným referentem není *sklenička*, ale *sklenice*. Jen tehdy, když se sklenice označuje jako sklenička, totiž dochází k disociaci doslovného a intendovaného významu, která se v průběhu konverzační implikatury vysvětluje zdvořilostí, přičemž nechávám stranou, nakolik jsou tyto implikatury v konkrétní komunikaci automatizovány.

Podle Leechova vidění zdvořilosti deminutivum každopádně minimalizuje nároky kladené na adresáta výzvou. Deminuce tedy v rámci příslušného mluvnického aktu působí jako pragmaticky aktivní prvek: samozřejmě v interakci s jinými výrazovými prostředky, a to nejen v interakci s takzvanými ilokučními indikátory, ale také s ohledem na kognitivní a konotativní význam slovo- tvorného základu či substantiva v rámci nominální fráze.

I těch několik málo příkladů ukazuje, že zatímco minimalizační strategie mají univerzální či přinejmenším univerzálnější charakter, jejich realizace prostřednictvím jazykových prostředků má v různých jazycích svá specifika. Zatímco v německých zdvořilých výzvách se využívá zdvořilostní částice *mal*, čeština dává přednost deminutivům (srov. M. Nekula 1994b, 2003b).

To ovšem neznamená, že realizace minimalizačních strategií prostřednictvím deminutiv je vlastní jen slovanským jazykům. Zná je samozřejmě i němčina, angličtina, italština, holandština, moderní řečtina i jiné jazyky:

Počkej minutku/minutečku, prosím.

Warte ein Minütchen, bitte.

Wait a little minute, please.

Zatímco ale využití deminutiv v minimalizačních strategiích má univerzální nebo přinejmenším univerzálnější charakter, naznačují uvedené příklady, že jejich typy a míra jejich využití mají svá specifika podle jazyka a jeho typologické charakteristiky. Ačkoliv v němčině a angličtině není v rámci nominální deminuce vyloučena ani deminuce syntetická, tj. tvoření deminutiv prostřednictvím afixů, resp. sufixů (rozšířené ve slovanských jazycích), nepoměrně více frekventovaná je takzvaná deminuce analytická. V angličtině podle K. P. Schneidera (2003) stojí v popředí nominální fráze s adjektivy *small* a *little*, v němčině podle W. Fleischera & I. Barz(ové) (1992), R. Würstle(ové) (1992) či H. Weinricha (1993) má vedle adjektiva *klein* zvláštní postavení konfix, poloprefix či prefixoid *Klein-*. Preference specifických forem deminuce odrážejí typologickou charakteristiku angličtiny, němčiny i češtiny.

Ani v češtině samozřejmě není analytická deminuce ničím neznámým, dominuje nicméně deminuce syntetická, realizovaná např. u jmen prostřednictvím sufixů. Od angličtiny a němčiny (nikoli ale třeba od bavorštiny nebo od jidiš) se čeština a ostatní slovanské jazyky navíc liší tím, že mají dvě řady deminutiv typu (*minuta* –) *minutka* – *minutečka*. Daleko častější je v češtině také kombinace deminuce syntetické s deminucí analytickou. Tento jev lze doložit také v německých varietách, zvl. v německo-českých či německo-slovanských kontaktních zónách. Tento jev se vnímá jako regionalismus. I proto např. Franz Kafka při revizi svých textů takovéto znásobení deminuce odstraňuje: *ein kleines Dachzimmerchen* > *ein kleines Dachzimmer* atd. (srov. M. Nekula 2003a).

Mohlo by se zdát, a s tímto předpokladem se lze setkat v kontrastivních pracích k němčině a češtině a jiným slovanským jazykům, že čeština při užití

sekundárních sufixů zdrobňuje a v rámci mluvního aktu minimalizuje intenzivněji než např. angličtina nebo němčina:

zobrazení A

	němčina	čeština
(di)minuō	<i>-chen (-lein)</i>	<i>-ek/-ík, -ka, -ko/-átko</i>
	Ø	<i>-eček/-iček, -ečka/-ička -ečko/-ičko</i>

To je ovšem podle mne pohled chybný. Z hlediska formálního má sice čeština v oblasti deminutiv prostředek navíc (sekundární deminutiva). Z hlediska funkčního však spíše platí, že primární deminutivum v češtině zdrobňuje a v rámci mluvního aktu minimalizuje méně (intenzivně) než německé deminutivum, které pokrývá i oblast vyhrazenou v češtině sekundárním deminutivům. Ve srovnání s německým deminutivem je funkční dosah českého primárního deminutiva menší než funkční dosah deminutiva německého:

zobrazení B

	němčina	čeština
(di)minuō	<i>-chen (-lein)</i>	<i>-ek/-ík, -ka, -ko/-átko</i>
		<i>-eček/-iček, -ečka/-ička, -ečko/-ičko</i>

I proto se užití primárních deminutiv v češtině nezřídka automatizuje, takže příslušný mluvní akt nemusí být v konkrétním kontextu navzdory specifickému užití deminutiv pocíťován jako zdvořilejší.

Při minimalizaci na úrovni mluvního aktu se vedle syntetické a analytické deminuce nominální, verbální a adverbální samozřejmě uplatňují i restriktory typu *pouze* nebo *pouhý*, číslovky, v němčině či angličtině člen, intenzifikátory a jiné výrazové prostředky. Jejich vymezení vůči deminutivům je možné i při rozšíření deminuce o deminuci analytickou, a to sémanticky i syntakticky. Na to ale na tomto místě není dostatek prostoru.

V příkladech jsem pracoval s deminutivy pragmaticky aktivními, tedy takovými, jejichž deminutivní význam modifikuje ilokuční roli mluvního aktu. Stranou jsem (přirozeně) nechal nejen zastřená nebo lexikalizovaná deminutiva typu *slunce* nebo *chlebiček* ve smyslu ‚obložený chlebiček‘, ale také deminutiva terminologická typu *řebříček* i taková, která jsou nositeli inheretní expresivity, jako v případech typu *profesůrek*. Funkci zdrobnění lze v těchto případech popsat již na úrovni slova, nikoli až na úrovni mluvního aktu.

Na počátku jsem řekl, že mě primárně nezajímá oslovení, o čemž svědčí i dosavadní příklady. Přesto se ho v souvislosti s deminutivy krátce dotknu. W. U. Dressler & L. Merlini Barbaresi(ová) (1994) charakterizovali tři prototypické situace, v nichž se v oslovení běžně užívá deminutiv. Těch se podle nich užívá v oslovení dětí, domácích zvířat (mazlíčků) a dospělých, kteří

k mluvčímu jsou nebo mají být v důvěrném vztahu. Všem třem prototypickým situacím je vlastní důvěrnost, která podle Leeche (1983) ruší zdvořilost (či platnost zdvořilostního principu). Deminutiva jsou zde prostředkem navazování a udržování, utvrzování důvěrného vztahu, přičemž verbální pokus o navázání takového vztahu může být, jsou-li signály komunikačního partnera vyhodnoceny špatně, také odmítnut.

Deminutiva zde tedy očividně nejsou užita jako prostředek zdvořilosti a nástroj minimalizačních strategií zdvořilostních, ale jako signál důvěrnosti či verbální prostředek zdůvěrnění. Je-li zde něco minimalizováno, pak je to sociální (vertikální i horizontální) distance (dospělí – děti, dospělý – dospělá). Proto se jim také říká sociální „down toners“ či – volně převedeno – „tlumiče sociální distance“.

Také mimo zmíněné prototypické situace je deminuce nástrojem právě zmíněné minimalizační strategie. Rozdíl je v tom, že deminuce mimo tyto prototypické situace funguje jako verbální „útok“ (insult), který se nikoli náhodou kombinuje s tykáním. Zdrobnělé nadávky mezi dvěma účastníky silničního provozu tak konfliktní situaci nebudou deeskalovat, ale spíše eskalovat, protože verbální útok prostřednictvím nadávek násobí sociální despekt artikulovaný tykáním a deminucí.

Zdá se mi vhodné dodat, že v těchto třech oblastech se deminutiv užívá nejen v oslovení osob, ale i při mluvení o těchto osobách, s nimiž mluví do takových prototypických situací potenciálně vstupuje, a při označování předmětů a skutečností, které s takovými osobami souvisejí. Fenomén milenecké komunikace či dětské řeči či řeči s dětmi a o dětech není snad ani třeba dále rozvádět. Nebude jistě překvapivé ani připomenutí, že užívání deminutiv je charakteristické pro dětskou literaturu či žánr mileneckých dopisů (zde je patrná souvislost s prototypickými situacemi), který je ovšem s ohledem na deminutiva bohudíky popsán podstatně méně než dětská literatura.

Svébytnost zmíněných prototypických situací spočívá, jak řečeno, právě v tom, že se v nich deminutiv užívá v oslovení. V jiných situacích se sice deminutiv neužívá v oslovení, přesto deminutiva v nich nicméně rovněž slouží k překonání (minimalizaci) sociální distance. Analogicky ke zmíněným prototypickým důvěrným situacím. Tak je tomu např. tehdy, když nám prodavačka v pekárně podává naše *rohličky* a číšník v restauraci naše *pivečko* nebo když se nás krejčí ptá, jak bychom chtěli ušít *kalhotky* a myslí přitom normální kalhoty. V gastronomické oblasti se lze s deminutiv v této funkci údajně setkat i v polštině, němčině či italštině. Pro oblast ostatních služeb (viz ‚krejčí‘) jsem doklady nalezl pouze pro češtinu. *Korunky* místo korun jsem zatím dostal jen u české benzínové pumpy. To ale neznamená, že se deminutiva v této funkci v jiných jazycích nevyskytují. Podle Schneidera fungují německá deminutiva podobně v oblasti sexuálních služeb, a to včetně užití v oslovení. Zda je tomu tak i v češtině, jsem ani prakticky, ani v Českém národním korpusu neověřoval. V televizních detektivkách, tedy v simulované

realitě, se nicméně tato strategie (minimalizace sociální distance) ve zmíněné oblasti objevuje i v češtině.

Shrnutο: Zdvořilostní minimalizační strategie mají univerzální charakter, jejich jazyková realizace má v různých jazycích svá specifika. Využití deminuce v těchto strategiích má univerzálnější charakter. Míra využití a podoba deminuce v těchto strategiích jsou však v různých jazycích rozdílné, a to v neposlední řadě s ohledem na jejich typologickou charakteristiku. Vazba deminutiv v oslovení na prototypické (důvěrné) situace, v nichž se ruší zdvořilost, má (v deminutivních jazycích) univerzálnější charakter. Hlavní rozdíl oproti zdvořilostnímu užití deminutiv: deminutiva se objevují v oslovení, zatímco při zdvořilostním užití jde o označení předmětů, skutečností, časových údajů apod. Překonávání (minimalizace) sociální distance prostřednictvím deminutiv je rovněž obecně rozšířené. Jazykově specifické je jak spektrum situací, v nichž se deminutiv zmíněným způsobem užívá, tak frekvence takového užití.

Následující příklad ukazuje, že přechod mezi minimalizační strategií zdvořilostní a minimalizační strategií sloužící zdůvěrnění, překonání sociální distance, je v komunikaci plynulý: Byl-li mi při placení v restauraci předložen účet na *531 korunek* (minimalizace nároku kladeného výzvou k placení), pak lze mluvit o zdvořilostní strategii, zatímco při vrácení *50 korunek* jde v případě deminutiva o signalizaci sociální blízkosti (zdůvěrnění), jež je součástí číšníková poděkování za spropitné. Je ovšem otázka, zda i první užití korunek nelze lépe vysvětlit jako snahu o překonání sociální distance, tedy solidarizaci a zdůvěrnění. Podobně by ostatně šlo vysvětlit i případy typu *Podej mi tu skleničku!*, kde je vysvětlení přes solidarizaci stejně plauzibilní (tím směrem ukazují i demonstrativa) jako vysvětlení přes zdvořilost, ale to už by byla jiná přednáška a jiný článek.

LITERATURA

- BACHLEITNER-HELD, G. (1992): *Verbale Höflichkeit*. Salzburg (habilitační práce).
- BERGER, T. (2002): Specifický poměr zdvořilosti a oslovování v češtině. In: Hladká, Z. & P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 189-197.
- BROWN, P. & S. C. LEVINSON (1987/1988²): *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge ad.: Cambridge UP.
- COLE, P. (ed.) (1981): *Radical pragmatics*. New York: Academic Press.
- COLE, P. & J. L. MORGAN (eds.) (1975): *Speech Acts*. New York: Academic Press.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

- DRESSLER, W. U. (1989): *Semiotische Parameter einer textlinguistischen Natürlichkeitstheorie*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- DRESSLER, W. U. & L. MERLINI BARBARESI (1994): *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter.
- DUFON, M. A. & G. KASPER ad. (1994): Bibliography on Linguistic Politeness. *Journal of Pragmatics*, 21, s. 527-578.
- EISNER, P. (1946/1992): Pánbiček a pohodličko. In: P. Eisner: *Chrást a tvrz*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 78-85.
- FIDLER, M. U. (2002): Vztah mezi solidaritou a jazykem (interpretace na základě češtiny a japonštiny). In: Hladká, Z. & P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 285-298.
- FILIPEC, J. & F. ČERMÁK (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- FLEISCHER, W. & I. BARZ (1992): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- GRICE, H. P. (1975): Logic and Conversation. In: Cole, P. & J. L. Morgan (eds.): *Speech Acts*. New York: Academic Press, s. 41-58.
- GRICE, H. P. (1989): *Studies in the Ways of Words*. Cambridge et al.: Harvard UP.
- HELD, G. (1992): *Verbale Höflichkeit. Studien zur linguistischen Theoriebildung und empirische Untersuchung zum Sprachverhalten französischer und italienischer Jugendlicher in Bitt- und Dankessituationen*. Tübingen: Narr.
- HENTSCHEL, E. (1991): Aspect versus Particle: Contrasting German and Serbo-Croatian. *Multilingua*, 10, s. 139-149.
- HRDLIČKA, M. (1995/1996): K otázce tzv. něžných pojmenování mezi partnery. *Češtinář*, 6, s. 9-14.
- KASPER, G. (1990): Linguistics Politeness. *Journal of Pragmatics*, 14, s. 193-218.
- KLIMASZEWSKA, Z. (1983): *Diminutive und augmentative Ausdrucksmöglichkeiten des Niederländischen, Deutschen und Polnischen: Eine konfrontative Darstellung*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- KOBLÍŽEK, V. (1995): Rodná jména a jejich hypokoristické podoby v Jungmannově slovníku česko-německém. *NR*, 78, s. 31-35.
- KOECKE, B. (1994): *Diminutive im polnisch-deutschen Übersetzungsvergleich: eine Studie zu Divergenzen und Konvergenzen im Gebrauch einer variierenden Bildung*. München: Sagner.
- LEECH, G. N. (1983): *Principles of Pragmatics*. London - New York: Longmann.
- LEVINSON, S. C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge ad.: Cambridge UP.

- Mluvnice češtiny*. Sv. 2: *Tvarosloví*, ed. Komárek, M. & J. Kořenský ad. Praha: Academia 1986.
- Mluvnice češtiny*. Sv. 3: *Skladba*, ed. Daneš, F. & M. Grepl ad. Praha: Academia 1987.
- NEKULA, M. (1990): Pragmalingvistická interpretace ironie. *SaS*, 51, s. 95-110.
- NEKULA, M. (1991): Signalizování ironie. *SaS*, 52, s. 10-20.
- NEKULA, M. (1994a): *Mal* und seine funktionalen Äquivalente im Tschechischen. *Germanistica Pragensia*, 12, s. 99-108.
- NEKULA, M. (1994b): Některé zdvořilostní strategie a jejich výrazové prostředky v češtině. In: *Přednášky a besedy z XXVII. běhu LŠSS*. Brno: FF MU, s. 54-58.
- NEKULA, M. (1996a): Textuelle Funktionen des deutschen Artikels und des tschechischen Aspekts. In: Gladrow, W. & S. Heyl (eds.): *Slawische und deutsche Sprachwelt*. Frankfurt/M. ad.: Lang, s. 161-172.
- NEKULA, M. (1996b): *System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen. Unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln*. Tübingen: Niemeyer.
- NEKULA, M. (1996c): Ironiesignal. Beschreibung der Ironie in Handlung und Text. *Brünner Beiträge zu Germanistik und Nordistik*, s. 41-53.
- NEKULA, M. (1997a): Recenze Dressler, W. U. & L. Merlini Barbaresi (1994). *SaS*, 58, s. 55-60.
- NEKULA, M. (1997b): *Text und Kontext am Beispiel der Konjunktionen*. Brno: Masarykova univerzita (habilitační práce).
- NEKULA, M. (1998): Diminutive bei Franz Kafka. In: Harden, T. & E. Hentschel (eds.): *Particula particularum. Zum 60. Geburtstag von Harald Weydt*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, s. 245-249.
- NEKULA, M. (2002): Zdvořilost. In: Karlík, P. & M. Nekula ad. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 563-564.
- NEKULA, M. (2003a): *Franz Kafkas Sprachen: „... in einem Stockwerk des innern babylonischen Turmes ...“*. Tübingen: Niemeyer.
- NEKULA, M. (2003b): System und Funktionen der Diminutive. Kontrastiver Vergleich des Deutschen und Tschechischen. In: *brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2003*, NF 11, s. 139-183.
- NEKULA, M. (2004): Möglichkeiten der lexikographischen Beschreibung von Partikeln. In: Vachková, M. (ed.): *Das große Deutsch-Tschechische Wörterbuch und die bilinguale Lexikographie*. Praha: Karolinum, v tisku.
- NĚMEC, I. (1972): Slovtvorný význam a expresivita. *SaS*, 33, s. 116-121.
- NEŠČIMENKO, G. P. (1980): *Očerk deminutivnoj derivacionnoj sistemy v istorii češskogo literaturnogo jazyka (konec XIII – seredina XX vv.)*. Praha: Academia.

- OLEKSY, W. (ed.) (1989): *Contrastive Pragmatics*. Amsterdam - Philadelphia: Benjamins.
- RULFOVÁ, M. (1984): Zur Problematik der sprachlichen Etikette im Tschechischen. In: Kořenský, J. & J. Hoffmannová (eds.): *Text and the Pragmatic Aspects of Language*. Praha: ÚJČ, s. 79-100.
- RULFOVÁ, M. (1985): *Řečová etiketa*. Praha: Diss.
- RUSINOVÁ, Z. (1995): Deminutivní modifikace z hlediska pragmalinguistického. In: Karlík, P. & J. Pleskalová ad. (eds.): *Pocta Dušanu Šlosarovi*. Boskovice: Albert, s. 187-193.
- SCHEIDWEILER, G. (1984/1985): Zur Konnotation der Diminutivsuffixe *-chen* und *-lein* – prosaisch oder poetisch? *Muttersprache*, 95, s. 69-79.
- SCHLIEBEN-LANGE, B. (1979): *Linguistische Pragmatik*. Stuttgart: Kohlhammer.
- SCHNEIDER, I. & K. P. SCHNEIDER (1991): „Ach Kindchen, davon verstehen Sie nichts!“ Über den sexistischen Gebrauch deutscher Diminutivformen. In: Feldbusch, E. & R. Pogarell ad. (eds.): *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistentagung. Paderborn 1990*. Bd. 2. Tübingen: Niemeyer, s. 169-174.
- SCHNEIDER, K. P. (1993): Diminutives as (im)politeness markers. In: H. Löffler (ed.): *Dialoganalyse IV. Referate der Arbeitstagung Basel*, Teil 1. Tübingen: Niemeyer, s. 345-350.
- SCHNEIDER, K. P. (2003): *Diminutives in English*. Tübingen: Niemeyer.
- SEARLE, J. R. (1969): *Speech acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge UP.
- SEARLE, J. R. (1979): *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge ad.: Cambridge UP.
- SEARLE, J. R. (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge UP.
- SEIDEL-SLOTTY, I. (1947): Über die Funktionen der Diminutiva. *Bulletin Linguistique*, 15, s. 23-54.
- SIFIANOU, M. (1992): The use of diminutives in expressing politeness: Modern Greek versus English. *Journal of Pragmatics*, 17, s. 155-173.
- ŠLOSAR, D. (1986): Jména zdrobnělá. In: Lamprecht, A. & D. Šlosar ad.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, s. 288-295.
- ŠLOSAR, D. (1996): Slovtvorba. In: Karlík, P. & M. Nekula ad. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 109-226.
- ŠMILAUER, V. (1971): Jména zdrobnělá a zveličelá, lichotná a hanlivá. In: V. Šmilauer: *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN, s. 82-90.
- SPERBER, D. & D. WILSON (1986): *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- WATTS, R. J. (ed.) (1992): *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter.

- WEINRICH, H. (1993): *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim ad.: Dudenverlag.
- WIERZBICKA, A. (1984): Diminutives and depreciatives. Semantic representation for derivational categories. *Quaderni di Semantica*, 5, s. 123-130.
- WÜRSTLE, R. (1992): *Überangebot und Defizit in der Wortbildung. Eine kontrastive Studie zur Diminutivbildung im Deutschen, Französischen und Englischen*. Frankfurt/M. - Berlin ad.: Peter Lang.

DIMINUTIVE UND HÖFLICHKEIT

Im vorliegenden Beitrag werden pragmatische Funktionen der Diminutive im Tschechischen vor dem Hintergrund des Kooperations- und Höflichkeitsprinzips unter Berücksichtigung der Vertraulichkeit hinterfragt. In diesem Zusammenhang wird auch die Frage nach der Universalität und den Spezifika der sog. Minimalisierungsstrategien und von deren Ausdruck gestellt, bei dem die Diminution in einzelnen Sprachen in unterschiedlichem Maße eine Rolle spielt bzw. spielen kann. Dies ist z.T. auf ihre typologischen Unterschiede zurückzuführen, z.T. müssen sog. prototypische Situationen für die vertrauliche Verwendung von Diminutiven herangezogen werden.